

جایگاه کشاورزی در برپایی و توسعه روستاهای دهستان فهلیان (شهرستان ممسنی)

علی شمس الدینی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران

E.mail: Ali.Shamsoddini@yahoo.com

محسن صیدالی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران

چکیده:

دستیابی به سطح قابل قبولی از توسعه و فراهم نمودن زمینه‌های معیشت پایدار در همه مناطق از اولویتهای اساسی برنامه‌ریزان و سیاستمداران در هر جامعه‌ای محسوب می‌شود. در این میان تأکید بر کشاورزی بعنوان قدیمی‌ترین رکن تولید و اقتصاد در روستاها و نقش‌آفرینی آن در توسعه این کانون‌های سکونتگاهی، یکی از مهم‌ترین استراتژی‌های تأثیرگذار در این زمینه است. بطوریکه تأمل در منشأ شکل‌گیری و تحولات اقتصادی - اجتماعی بسیاری از نقاط روستایی تمدن‌های گوناگون به ویژه ایران؛ گواه از کارکرد مثبت کشاورزی در برپایی و همچنین زمینه‌سازی به منظور رشد و توسعه روستاها و به تبع آن شکوفایی اقتصادی ملی دارد.

در این پژوهش سعی شده است تا در قالب مطالعه‌ای کاربردی، همگام با پرداختن به جایگاه کشاورزی در برپایی و توسعه روستاها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، به معرفی توانها و تنگناهای بخش کشاورزی در روستاهای دهستان فهلیان پرداخته شود. همچنین تلاش است بر پایه روش تحلیلی - توصیفی و با تکیه بر پژوهشهای میدانی ضمن توانسجی به ارائه راهکارهای لازم به منظور فراهم آوردن زمینه‌های توسعه در روستاهای دهستان با تأکید بر این بخش از اقتصاد اقدام گردد.

واژه‌های کلیدی: روستا، کشاورزی، توسعه روستایی، دهستان فهلیان، ممسنی.

مقدمه

روستاها بعنوان قدیمی‌ترین جوامع پابرجای انسانی هستند که با توجه به مقتضیات محیطی و شرایط مکانی و زمانی در فضای خاص شکل یافته‌اند و در بسیاری از مناطق پاگیری آنها عموماً به امکانات تولیدی موجود در این مکانها وابسته بوده است. به نحویکه قدرت تولیدی این مراکز در آغاز عمدتاً متکی به فعالیت‌های کشاورزی بوده؛ که این امر سبب تجمع انسانها در مکان خاص و عامل شکل‌دهنده‌ی روستاها و به تبع برپایی کانون‌های جمعیتی بزرگتر گردیده است (حسینی‌ابری، ۱۳۸۰: ص ۲۰). پس، کشاورزی به عنوان معیار اصلی پاگیری و شناخت بسیاری

از روستاها تلقی می‌شود که توانسته در اکثریت فضای سرزمین‌ها سبب شکل‌گیری مقرر حیات و مبدأ اولیه تمدن‌های بشری گردد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۱: ص ۵۳).

بنابراین اولین انقلاب فرهنگی و زیربنای تکامل تمدن انسانی، فراهم‌نمودن زمینه پیشرفت کشاورزی و دستیابی به دانش و فنون کاشت، داشت و برداشت غلات و نیز پرورش حیوانات بوده است. از اینرو تلاش بشر در جهت مهار آب و ایجاد بندها در کنار کشت گیاهان زراعی - باغی و افزایش روزافزون دانسته‌های انسانی در عرصه کشاورزی و بالطبع برپایی و توسعه جوامع روستایی، عصر نوینی از زندگی انسانها را رقم زده است.

در این میان گسترش روابط شهر و روستا و بالطبع افزایش روحیه مصرف‌گرایی و در نهایت تغییرات همه‌جانبه در شیوه‌ی زندگی و معیشت روستائیان؛ موجب بروز نارسائیه‌ها و مسائلی شده است که حیات روستاها را از لحاظ زمینه‌سازی در جهت توسعه، با مشکلات جدی روبه‌رو ساخته است (شمس‌الدینی، ۱۳۸۷: ص ۴۳)، و با توجه بر اصل نهادینه‌ی توسعه که منوط به تشخیص و تعیین عوامل پیچیده طبیعی و انسانی، یعنی برنامه‌ریزی، «با تکیه بر شناسایی توانها و تنگناهای موجود در هر مکان» مقدم بر خود توسعه می‌باشد (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۴: ص ۲۵). برنامه‌ریزان و سیاستمداران سعی در ارائه الگوها و راهکارهای نظری و عملی به منظور هدایت روستاها در راستای دستیابی به رفاه اجتماعی و پیشرفت و به تبع خوشبختی ساکنین آن اجتماعات نموده‌اند.

بنابراین توسعه روستایی بعنوان فرایندی که به نوین‌سازی جامعه روستایی می‌پردازد؛ و شامل مواردی چون بهبود بهره‌وری، افزایش اشتغال، تأمین حداقل قابل قبول غذا، مسکن، آموزش و بهداشت برای روستائیان می‌باشد (مهندسان مشاور DHV، ۱۳۷۱: ص ۲۰). در دهه‌های اخیر و به دنبال عیان‌شدن هرچه بیشتر عقب‌ماندگی مناطق روستایی کشورهای جهان سوم نسبت به دیگر نواحی این سرزمین‌ها (تودارو، ۱۳۶۶: ص ۲۸۹-۲۸۱) در جهت رفع فقر شدید این مناطق و ارتقاء سطح و کیفیت زندگی روستائیان جزء برنامه‌های اصلی کشورهای درحال توسعه گردیده است.

با این اوصاف و به منظور دستیابی به توسعه روستایی، کشاورزی بعنوان بخش تعیین‌کننده و پیش‌تاز در توسعه روستاها مطرح می‌شود و استدلال بر این است که با توسعه کشاورزی و بهبود وضعیت تولید و درآمد در این بخش اهداف توسعه در روستا محقق می‌گردد (جمعه‌پور، ۱۳۸۴: ص ۷۹-۷۷ و فشارکی، ۱۳۸۲). از اینرو در این پژوهش که با هدف بررسی توانها و تنگناهای بخش کشاورزی در روستاهای دهستان فهلیان در راستای توسعه همه‌جانبه در روستاهای این دهستان انجام گرفته است، ضرورت دارد در جهت بهبود زندگی روستائیان و ایجاد توازن در نظام آمایش سرزمین در کشور به بخش کشاورزی به عنوان زمینه‌ساز توسعه و حیات روستایی توجه خاص شود.

روش تحقیق:

این پژوهش که با هدف بررسی جایگاه بخش کشاورزی در برپایی و توسعه روستایی با توجه به قابلیت‌ها و توانمندیهای فعالیت کشاورزی در مجموعه روستاهای دهستان فهلیان انجام گرفته؛ تحقیقی تحلیلی - توصیفی با تأکید بر کار میدانی است که در آغاز با تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای - اسنادی به بررسی نظریات مرتبط با کشاورزی و نقش‌آفرینی آن در برپایی و توسعه روستاها به ویژه روستاهای این دهستان پرداخته شده است، و در بخش میدانی

با حضور در ناحیه مورد مطالعه ضمن بررسی، تحلیل و توانسنجی شرایط محیطی (طبیعی - انسانی)، توانها و تنگناهای بخش کشاورزی را در دهستان فهلیان مورد مطالعه‌ی تحلیلی قرار داده و همگام با این امر به ارائه‌ی راهکارهای لازم در راستای رسیدن به توسعه در روستاهای این دهستان با تأکید بر بخش کشاورزی پرداخته‌ایم.

کشاورزی و فرایند حیات در روستاها:

تلاش انسان در جهت کسب دانش کشاورزی و بارآوردن آذوغه و یافتن سرزمین‌های حاصلخیز، اندکاندک او را از صورت صحراگردی و کوچندگی به یکجانشینی و تشکیل سکونتگاههای دائمی هدایت کرد. بطوریکه آشنایی با امور کشاورزی و دستیابی به بازده محصول و تغییر فرایند گردآوری خوراک به تولید خوراک زمینه را برای استقرار دهکده‌ها فراهم نمود (ازکیا و همکاران، ۱۳۸۶:ص ۴۱). ازاینرو فضای روستایی با نخستین فعالیتهای کشاورزی و آمایش فضا به منظور تولید زراعی از هفت‌هزار سال پیش در مصر و بین‌النهرین آغاز شده است (دولفوس، ۱۳۶۹: ص ۱۰۰).

بنابراین نخستین روستاها در مستعدترین نقاط یعنی جاهایی که بهره‌برداری از آب سهل‌تر و به زیر کشت‌بردن زمین مستلزم کار کمتر و بهره‌ی بهتری بوده است، به وجود آمده‌اند (فشارکی، ۱۳۷۵:ص ۲۱). با اسکان این گروههای کم‌جمعیت انسانی که به شیوه‌های اولیه^۱ بنابر علقه‌های خویشاوندی و روابط مکانی برای برخورداری از امنیت و مراقبت از محصولات کشت شده امرار معاش می‌نمودند، (مهدوی، ۱۳۷۷:ص ۸-۶)، بسیاری از روستاها با سازماندهی جمعی به منظور انجام عملیات کشاورزی، غله‌کاری و دامداری (درئو، ۱۳۷۴:ص ۳۱۱) ضمن تغییر در نحوه‌ی معیشت و تولید به همراه تقسیم کار در راستای استفاده‌ی آسان‌تر از محیط پیرامونی خویش حیات و شکل گرفتند.

با این تفاسیر؛ زندگی روستانشینی در طی زمان با تکیه بر شرایط طبیعی مساعد؛ بتدریج با پرورش گیاه و دام و نهایتاً با تحول در تولید محصولات کشاورزی و ذخیره منابع غذایی برپا گردید (شکوئی، ۱۳۸۲:ص ۱۴۷). همچنین غریزه اجتماعی زیستن توانست با انسجام و هویت‌دهی زندگی روستایی را که فعالیت‌ی زیست - معیشتی مبتنی بر اسکان دائم و یکجانشینی است را ماندگار سازد. رویهم‌رفته روستا در برهه‌ای از زمان بنا بر ضرورت تاریخی و نیاز انسان ظهور می‌یابد، رشد می‌کند و مدت‌های کم و بیش طولانی به حیات خود ادامه می‌دهد (فیروزنیا و همکاران، ۱۳۸۶:ص ۹۳).

کشاورزی و توسعه روستایی:

از آنجائیکه عموماً روستائیان نسبت به شهرنشینان دارای درآمد کمتری هستند و از خدمات اجتماعی ناچیزی بواسطه اعمال سیاستهای تمرکزگرایانه در مکان‌گزینی و تجمع اینگونه تسهیلات و فعالیتهای اشتغال آفرین در شهرها؛ برخوردارند (سجادی و همکاران، ۱۳۸۱:ص ۱۳۴). اقشار روستایی فقیرتر و آسیب پذیرتر محسوب می‌شوند که این فقر سبب مهاجرت آنان به سمت شهرها و بالطبع ازهم‌گسیختگی اموراجتماعی - اقتصادی روستاها، شهرها و نهایتاً کل جامعه می‌شود (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۰:ص ۱۴۵). بنابراین با توجه به نقش‌های متعددی که روستاها در فرایند

^۱. جمع‌آوری گیاهان، میوه و شکار پرندگان و جانوران و نهایتاً دامداری.

توسعه‌ی ملی به ویژه در زمینه‌ی تأمین مواد غذایی شهرنشینان بر عهده دارند، رشد و توسعه‌ی این نواحی اهمیت و ضرورت زیادی دارد (رضوانی، ۱۳۸۳: ص ۱۲).

در این راستا کشاورزی با توجه به قابلیت‌های بالایی که در زمینه: (۱) عرضه نیروی کار و سرمایه برای رشد و تأثیرگذاری در دیگر بخشهای اقتصاد (۲) عرضه غذای ارزان و مورد نیاز جوامع بشری و مساعدت به تراز پرداختها از طریق صادرات و فروش (نجفی، ۱۳۷۶: ص ۱۱-۹) دارد؛ می‌تواند به‌عنوان یکی از مهم‌ترین گزینه‌های توسعه همه‌جانبه جوامع انسانی و بخش پیشرو در اقتصاد ملی کشورها مطرح شود. از اینرو کشاورزی به‌منزله فعالیت بهره‌برداری از زمین، آب و عمل زنده‌داری می‌باشد که از گذشته‌های دور همگام با شکل‌گیری روستاها، به‌عنوان منبع اصلی اشتغال، تولید و درآمدزایی در این سکونتگاهها متداول بوده است (رحمانی، ۱۳۸۷ و فرجی، ۱۳۸۳: ص ۳۳). بطوریکه این بخش از اقتصاد در کشور تا دهه‌های اخیر نه تنها بخش اعظمی از تولید ناخالص ملی را بر عهده داشته؛ بلکه به‌عنوان مهم‌ترین و تنها منبع درآمدی روستائیان مطرح بوده است. توجه به سهم ۱۵ درصدی از تولید ناخالص داخلی، و ۴۶۴۷ نفر شاغل معادل ۲۲/۷ درصد از کل شاغلان کشور در کشاورزی در سال ۱۳۸۵ گواه از نقش برجسته‌ی این بخش از اقتصاد در تأمین معاش و ایجاد رفاه نسبی کشاورزان و رونق نسبی اقتصاد ملی دارد (باصری و همکاران، ۱۳۸۶: ص ۱۳۶).

البته این نقش‌آفرینی مثبت منوط به این است که کشاورزان در کشورهای در حال توسعه به میزان کافی مواد غذایی برای مصرف خویش و جمعیت‌های شهری تولید کنند (گیلس و همکاران، ۱۳۷۹: ص ۶۹). و این مهم اصولاً با گذر از کشاورزی سنتی به مدرن ضمن استفاده از عوامل تولید جدید و سرمایه‌گذاری عظیم بخش‌های دولتی و خصوصی در تحقیقات و ایجاد زیرساخت‌های مناسب به منظور توسعه بخش کشاورزی تحقق می‌یابد (شولتز، ۱۳۶۷: ص ۲۴). از اینرو زمانی که روستائیان خصلت خودبسندگی و کشت سنتی را کنار بگذارند و با استفاده از فنون کشاورزی نوین موجب تولید مازاد و قابل توجه گردند، قادر به درآمدزایی بیشتر و بالطبع تأمین پس‌انداز خواهند بود، که بخشی از این عایدات را می‌توان با اهداف صرفاً تولیدی به سایر فعالیت‌های اقتصادی روستا منتقل کرد (شکوری، ۱۳۸۴: ص ۱۱ و رحمانی و همکاران، ۱۳۸۵: ص ۸۳). پس کشاورزی با کمک به فعالیت‌های تولیدی وابسته و تکمیل حلقه‌های تولیدی از طریق ارتباط‌های پسین و نیز افزایش قدرت خرید روستائیان از طریق ایجاد مازاد تولید کشاورزی و فراهم نمودن زمینه‌های اشتغال در دیگر بخشها سبب بهبود نسبی رفاه اجتماعی- اقتصادی روستائیان خواهد شد (ازکیا و همکاران، ۱۳۸۷: ص ۱۱۱-۱۰۹).

با این اوصاف بخش کشاورزی منبع خوبی برای توسعه دیگر فعالیت‌های تولیدی از جمله فعالیت‌های صنعتی است. به طوریکه انعکاس توسعه‌صنعتی در بخشهای متفاوت اقتصاد روستایی می‌تواند به جریان پویایی از تعامل پیش‌برنده میان دو بخش کشاورزی و صنعت تبدیل شود (رکن‌الدین‌افتخاری و همکاران، ۱۳۸۱: ص ۱۷). پس؛ استفاده از تکنولوژی و رونق تولید در بخش کشاورزی به تدریج نیروهای کار مورد نیاز صنایع را از روستاها آزاد می‌کند و صنعتی‌شدن؛ حجم سرمایه در بخش کشاورزی را افزایش می‌دهد و این خود به نوسازی کشاورزی و افزایش تولید و درآمدزایی روستائیان کمک می‌کند (شاکری، ۱۳۸۳: ص ۱۱۸-۱۱۶). در نتیجه با تکیه بر توسعه این بخش از اقتصاد می‌توان ضمن توانمندسازی اقتصاد روستاها و افزایش بنیه اندوخته‌گذاری خانوارهای ساکن در روستا از

جدول شماره ۱- تعداد خانوار، سطح زیرکشت و محصولات تولیدی روستاهای دهستان فهلیان

متوسط عملکرد (تن)	محصول عمده زراعی		مساحت اراضی زیرکشت				بهره بردار	خانوار سال ۱۳۸۵	روستا	
	اول	دوم	آیش	آبی و دیم توأم	اراضی دیم	اراضی آبی				
۴/۲	۵/۵	برنج	گندم	۹	۱۹۲	۹۰	۱۴۹	۲۱۸	۲۷۷	پل فهلیان
۴/۲	۴/۵	برنج	گندم	۱	۲۲	۹	۳۹	۳۲	۴۷	جنجان
۴/۵	۶	برنج	گندم	۴	۳۲	۲۲	۱۵	۱۹	۲۱	چاهکی
۴/۳	۵/۵	برنج	گندم	-	-	۳	۳۸	۲۴	۲۷	دوازدهی
۴/۳	۵/۵	برنج	گندم	۱	۳۱	۱۱	۲۹	۲۰	۲۴	سربیشه
۴	۴	برنج	گندم	۲	۶۵	۱۷	۸۶	۶۹	۹۵	سروان
۴/۵	۵/۵	برنج	گندم	۱۱	۱۱۳	۳۳	۱۷۱	۱۴۲	۲۵۳	فهلیان سفلی
۴/۲	۴/۸	برنج	گندم	۲۱	۱۳۴	۶۱	۱۴۴	۱۴۸	۲۸۲	فهلیان علیا
۴	۵/۳	برنج	گندم	۴	۳۵	۱۴	۴۹	۴۶	۹۷	گرفهلیان
۴/۲	۵/۵	برنج	گندم	۱۳	۵۱	۲۹	۵۳	۴۴	۵۰	قلعه نو
۴	۵/۸	برنج	گندم	-	۲۴	۷	۲۶	۱۵	۱۸	گردنه
۴/۵	۵/۵	برنج	گندم	۲	۸	۲	۴۴	۲۶	۳۴	میانه
۴	۵/۳	برنج	گندم	۳	۱۲	۵	۹	۷	۱۲	نارنجون
-	-	-	-	۷۲	۷۲۵	۳۰۳	۸۵۲	۸۰۹	۱۲۳۷	جمع

مأخذ: مطالعات میدانی بر اساس داده های مرکز آمار ایران و گزارش سالیانه جهاد کشاورزی شهرستان ممسنی، ۱۳۸۵.

در این دهستان گندم و برنج در دو کشت یکساله - پاییز و تابستان - به همراه کشت علوفه «شبدر و یونجه» به عنوان مهم ترین محصول تولیدی نقش اساسی در اقتصاد روستاها ایفا می نمایند و از لحاظ شیوه کشت تمامی روستائیان به صورت خرده مالکی و بهره برداری خانوادگی بر روی اراضی زراعی خود زراعت می کنند. در دو سال اخیر (۱۳۸۸-۱۳۸۶) به دلیل کاهش بارندگی و به تبع خشکسالی؛ کشت برنج بنا بر نیاز فراوان به آب در روستاها تقریباً غیرممکن گردیده و زارعان مجبور به آیش زمین و یا کشت ذرت، کنجد و محصولات جالیزی همچون هندوانه، خربزه و خیار شده اند که این به نوبه خود گاهاً سبب کاهش درآمد و تغییر در وضعیت معیشتی روستائیان گردیده است.

توانمندیها و تنگناهای بخش زراعت و ارثه راهکارها:

از توانمندیهای بخش زراعی می توان به داشتن بیش از ۸۵۲ هکتار اراضی کشت آبی اشاره کرد که در تمامی سالهای پرآبی به زیر کشت برنج می روند. به لحاظ جنس خاک، زمینهای دهستان دارای خاک مرغوب می باشد که قابلیت کشت اکثر محصولات زراعی را دارند. و از لحاظ منابع آب؛ قرارگیری رودخانه دائمی فهلیان با دبی متغیر ۵/۶ متر مکعب در ثانیه در فروردین و میانگین سالانه ۲۴/۴۶ متر مکعب با حجم کل ۲۴۷ تا ۱۴۷۱ میلیون متر مکعب

در سال (سازمان آب و هواشناسی فارس، ۱۳۸۳). در کنار اراضی زراعی دهستان به همراه تعداد ۹ حلقه چاه عمیق، ۱۱ چاه نیمه عمیق در تمامی فصول نیاز آبی برای کشت زمین‌ها را تأمین می‌کند.

از دیگر توانمندی‌های محیطی این ناحیه می‌توان به موقعیت جغرافیایی دهستان و واقع شدن روستاها در مسیر شبکه راه ارتباطی اصلی شهرستان و نزدیکی روستاها به بازارهای خرید و فروش شهرهای نورآباد، کازرون و شیراز اشاره نمود که سبب مراجعه و حضور خریداران در دهستان در فصول بهره‌برداری از محصول می‌گردد.

علاوه بر وجود توانهای طبیعی و انسانی می‌توان از نقش‌آفرینی سازمانهای دولتی همچون وجود مرکز خدمات کشاورزی در دهستان اشاره کرد که از سالهای اولیه انقلاب تا اکنون نقش بنیادینی در ارائه انواع نهاده‌های کشاورزی از قبیل توزیع کود شیمیایی، سم، بذر اصلاح شده به ۸۰۹ بهره‌بردار دهستان داشته است. همچنین وجود ۱۳ مروج با تجربه به منظور ارائه خدمات مشاوره‌ای کمکی بزرگ به زارعین است. بعلاوه خرید محصولات تولیدی گندم و ذرت از زارعین و ارائه ماشین‌آلات کشاورزی - تراکتور ۳۴ دستگاه، نشاءکار ۲ دستگاه، دروگر ۹ دستگاه، تیلر ۱۱ دستگاه، کمباین ۲ دستگاه - به تولیدکنندگان زراعی خود تأثیر مهمی در بهبود زراعت روستائیان دارد.

از نارسائیهای اصلی بخش زراعت دهستان می‌توان از روشهای نامناسب بهره‌برداری و وابستگی بیش از حد اراضی به منابع آب رودخانه فهلیان و دیگر منابع آب زیرزمینی اشاره کرد که در فصول کم‌باران معضلی بزرگ برای زارعین به شمار می‌رود. از دیگر تنگناها می‌توان عدم تسطیح اراضی زراعی روستاها و وسعت پایین زمین بهره‌برداران «اکثراً کمتر از ۲ هکتار» را ذکر کرد که در بسیاری از موارد این اراضی قطعه‌قطعه هستند و از پراکندگی در جاهای متفاوت برخوردارند و این موجبات عدم امکان بهره‌برداری مناسب و عدم رسیدگی صحیح زارعین و به تبع آن پایین آمدن کارایی تولیدی اراضی زراعی و کاهش عملکرد اراضی می‌گردد.

مهاجرت روستائیان به شهر به ویژه نیروی کار جوان و همچنین رویگردانی تعدادی از جوانان روستایی از کارهای کشاورزی سبب شده که بیشتر تولیدکنندگان و کشت‌ورزان محصولات زراعی به ویژه برنج را افراد میانسال و کارگران غیربومی تشکیل دهد و این با صرف هزینه، وقت و تلاش فراوان برای زارعان همراه است و به تبع بازده تولید را نیز پایین می‌آورد.

همانگونه که بیان شد: به دنبال خشکسالی‌های پی‌درپی و پایین آمدن سطح آب زیرزمینی در دهستان به منظور زراعت؛ و بالطبع کشت‌نکردن برنج در روستاها، کشت ذرت به علت تولید بالای آن (۱۲ تن در هکتار) و نیاز کمتر به آب و همچنین نیروی کار و مهم‌تر از همه خرید تضمینی آن توسط سازمان تعاون روستائی می‌تواند جایگزین مناسبی برای برنج جهت کشت در سالهای کم‌آبی در ناحیه باشد. از اینرو لازم است روستائیان ضمن توجه به این مسئله اقدامات لازم را در جهت تسطیح اراضی و حفر چاه به منظور به مقابله با سالهای خشکسالی انجام دهند.

بنابراین راهکارهای دگرگون‌کننده روشهای بهره‌برداری و تبدیل شیوه کشت به صورت مکانیزه، آموزش زارعین توسط مروجین متخصص، بهسازی و نگهداری از منابع محیطی موجود به همراه احداث بند انحرافی بر روی رودخانه فهلیان، کانال کشی آب رودخانه برای زراعت و جلوگیری از پرت بیهوده آب رودخانه، حفظ حریم رودخانه و عدم زراعت در مسیل آن، حفظ زمین‌های مرغوب و به زیر ساخت و ساز درنیاوردن آنها و تلاش برای یکدست کردن اراضی زراعی و جلوگیری از قطعه‌قطعه شدن زمین‌ها به شیوه همیاری، مشورت و تعامل سازنده

روستائیان با یکدیگر؛ ضمن مساعدت و اعطای تسهیلات مالی - خدماتی سازمانهای دولتی به زارعین می‌تواند موجبات رونق و پویایی این بخش از اقتصاد روستاها را فراهم آورد.

توانمندیها و تنگناهای بخش دامداری و ارائه راهکارها:

فعالیت دامداری و اشتغال روستائیان به این کار در دهستان فهلیان دارای سابقه‌ای برابر با زمان برپایی روستاها می‌باشد. در سال ۱۳۸۷ در این دهستان ۱۷ واحد گاوداری شیری نیمه‌صنعتی و ۲۴ واحد سنتی با ۸۶۳ رأس دام بزرگ، ۲ واحد گاوداری پرورش گوساله پرواری با ۱۴۰ رأس و ۳۳ واحد گله‌داری سنتی با ۶۲۲۴ رأس گوسفند و بز به همراه ۲۲۱ کندوی زنبور عسل وجود دارد (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲- تعداد دام و کندوی عسل موجود در دهستان فهلیان

ردیف	روستا	تعداد بهره بردار	رأس دام بزرگ	رأس دام کوچک	تعداد بهره بردار	کندوی عسل	میزان عسل
۱	پل فهلیان	۸۲	۲۵۰	۷۶۵	۳	۲۹	۳۶
۲	جنجان	۱۵	۳۴	-	-	-	-
۳	چاهکی	۱۰	۳۹	۴۲۴	-	-	-
۴	دوازدهی	۷	۱۷	-	-	-	-
۵	سربیشه	۸	۱۷	-	-	-	-
۶	سروان	۴۵	۱۲۶	۴۲۶	-	-	-
۷	فهلیان سفلی	۳۹	۱۰۵	۳۷۷	۵	۴۴	۱۹۳
۸	فهلیان علیا	۶۹	۱۴۱	۱۲۱۲	۶	۵۲	۲۴۱
۹	گرفهلیان	۷	۱۵	-	-	-	-
۱۰	قلعه نو	۳۲	۳۷	۲۱۱۵	۲	۳۶	۶۵
۱۱	گردنه	۶	۱۴	۲۱۰	۱	۶۰	۳۰۰
۱۲	میانه	۲۲	۶۸	۶۱	-	-	-
۱۳	نارنجون	۴	-	۶۳۴	-	-	-
۱۴	جمع	۳۴۶	۸۶۳	۶۲۲۴	۹	۲۲۱	۸۳۵

مأخذ: مطالعات میدانی بر اساس داده‌های مرکز خدمات کشاورزی فهلیان، ۱۳۸۷.

در این دهستان تعداد زیادی دام وجود دارد که علاوه بر نیاز مصرفی سکنه روستائیان دهستان؛ مازاد بر تولیدات آنها اعم از شیر و فرآورده‌های آن، گوشت و کود حیوانی آن را نه تنها به شهرستان بلکه در دیگر شهرها از طریق شرکت‌های خرید محصولات لبنی و یا به کمک واسطه‌ها به فروش می‌رسانند. از آنجائیکه مرتع منبع اصلی غذای دام در ایران است، در دهستان فهلیان به دلیل شرایط جوی و بسترکوهستانی - جلگه‌ای مناسب دارای ۲۰۴۲ هکتار جنگل تنک از نوع بلوط و افرا، و ۷۱۰ هکتار مرتع می‌باشد که در فصول غیر از سرما مورد چرا و استفاده دام‌ها قرار می‌گیرد.

از دیگر محسنات دامداری؛ می‌توان به وجود دومین مرکز خدمات دامپزشکی شهرستان با ۵ نفر نیروی انسانی کارآمد در این دهستان یاد کرد که ضمن ارائه خدمات مورد نیاز دامداران از قبیل واکسن، سم زدایی گله‌داری و گاو‌داریها، تلقیح مصنوعی و ... با معرفی روستائیان دامدار به مراکز بالاتر آنها را در زمینه دریافت وام و تسهیلات دامی راهنمایی می‌کنند.

گفتنی است با توجه به ظرفیت مراتع روستاهای دهستان هرگونه افزایش دام در ناحیه باید با وابستگی کمتر به این مراتع طبیعی انجام گیرد. پس یکی از تنگناهای دامداری را می‌توان کم ظرفیت بودن مراتع و وابستگی سخت دامداران به این علوفه‌های روبه نابودی دانست. همچنین از دیگر مشکلات این بخش از کشاورزی را می‌توان عدم سرمایه‌گذاری بخش‌های خصوصی و دولتی به طور تخصصی در زمینه ایجاد دامداری‌های صنعتی و پرورش دام شیری اصلاح شده ذکر کرد.

از سوی دیگر پایین بودن قیمت فروش محصولات دامی شیر، گوشت و مشتقات آن و بالابودن هزینه علوفه و خوراک دام و دیگر هزینه‌های نگهداری دام به خصوص در سالهای خشکسالی و کم‌آبی را باید از معضلاتی دانست که نه تنها گریبانگیر روستائیان این دهستان بلکه در سراسر کشور موجبات کاهش تعداد دام و فعالیتهای مرتبط با دامداری در میان روستائیان می‌گردد. مسئله مهم‌تر در نحوه فروش و بازاریابی محصولات دامی است که دامداران را مجبور می‌سازد با تکیه بر عملکرد واسطه‌ها دام خویش را به فروش برسانند.

نتیجه گیری:

از آنجائیکه ما در مبحث توسعه روستایی با تحول جامعه روستایی و خوشبختی و رفاه ساکنان روستا سروکار داریم، این توسعه را باید یک فعالیت چندبعدی بدانیم که شامل؛ توسعه فعالیتهای تولیدی - اقتصادی و ارائه تسهیلات اجتماعی برای تمامی افراد روستایی است که ضمن خارج ساختن روستا از انزوای سنتی؛ بتواند آن را به جامعه‌ای تغییر دهد که با اقتصاد ملی عجین شده باشد. از اینرو لازم و بایسته است که ما به تعصی از شرایط محیطی از فعالیتهای کشاورزی بعنوان نبض اقتصاد روستا که از آغاز شکل‌گیری تا اکنون همگام روستائیان بوده است حمایت صریح و جدی نموده و در کنار اجرای برنامه‌های پرهزینه - عموماً عمرانی و غیرتولیدی - در روستاها با ارائه تسهیلات مالی - خدماتی و آموزشی به روستائیان آنها را برای تولید بیشتر محصولات کشاورزی به منظور درآمدزایی و به تبع افزایش سطح درآمد، برخورداری و دستیابی به رفاه اجتماعی هدایت نمائیم.

در این مجموعه روستایی مورد مطالعه شرایط مساعد طبیعی جهت کشت و پویایی فعالیت کشاورزی از سده‌های قبل از میلاد سبب برپایی و شکل‌گیری این سکونتگاههای انسانی در دشت حاصلخیز فهلان گردیده است. همچنین این بخش از اقتصاد توانسته از زمان برپایی تا اکنون موجبات حیات و ماندگاری سکونت در این کانونها و بالطبع رونق و آبادانی روستاهای دهستان را فراهم بیاورد. بنابراین لازم است در ناحیه مورد مطالعه به واسطه وجود قابلیتهای محیطی مناسب جهت رونق بخش کشاورزی و به تبع آن ایجاد بستر و زمینه‌های مساعد جهت دستیابی به توسعه همه‌جانبه روستایی اقدامات زیر اتخاذ گردد.

- استفاده از فن‌آوریهای نوین در بهره‌برداریهایی کشاورزی و از میان‌بردن تنگناهای آن و بهبود بخشیدن به بهره‌وری بویژه از راه صنایع تکمیلی - تبدیلی در ناحیه و دهستان؛
- ساخت شبکه آبیاری و زهکشی از بالاترین محدوده پایین دست بند انحرافی رودخانه فهلیان برای بالابردن بازده آبیاری؛
- مدیریت صحیح منابع آب و خاک به منظور نزدیک‌شدن به تعادلها در زمینه بازده عوامل تولید کشاورزی با تکیه بر سرمایه‌گذاری بخش دولتی؛
- احیای تعاونی‌های تولید کشاورزی و حمایت صریح و بی‌قید و شرط دولت از توسعه‌ی این بخش از اقتصاد در تمامی روستاها؛
- به کارگرفتن سیاستهای حمایتی در زمان کاشت، داشت و برداشت محصول و مواجهه با خطرات حاصله از پیامدهای زیست محیطی و بیمه محصولات کشاورزی؛
- تقویت شبکه بازاریابی محصول و پیوند آن با دیگر بازارها به منظور کوتاه کردن دست واسطه‌ها؛
- سرمایه‌گذاری در زیرساختهای روستایی و فراهم نمودن امکانات مساعد جهت زندگی در روستاها؛
- توسعه سازمان‌های محلی و شرکت دادن روستائیان در برنامه‌های مربوط به توسعه؛
- نهایتاً لزوم ایجاد شرایط مناسب جهت گذر از کشاورزی سنتی و بهره‌برداری و تولید روزافزون در روستاها از راه کشاورزی و به تبع فراهم آوردن مقتضیات توسعه و آبادانی این سکونتگاههای انسانی.

منابع:

- ۱- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۳): توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، نشرنی، چاپ اول، تهران.
- ۲- ازکیا، مصطفی و علی ایمانی (۱۳۸۷): توسعه پایدار روستایی، انتشارات اطلاعات، چاپ اول، تهران.
- ۳- ابراهیم‌زاده، عیسی (بهار ۱۳۸۰): « مهاجرتهای روستایی و علل و پیامدهای آن، نمونه: استان سیستان و بلوچستان »، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۰، مشهد، صص ۱۶۸-۱۴۳.
- ۴- اقتداری، احمد (۱۳۵۹): خوزستان کهگیلویه و ممسنی، سلسله انتشارات انجمن آثار ملی، جلد سوم، چاپ اول، تهران.
- ۵- باصری، بیژن و اسفندیار جهانگرد (پاییز ۱۳۸۶): « بررسی و تحلیل ظرفیت اشتغالزایی بخش کشاورزی ایران »، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۵۹، صص ۱۴۶-۱۱۹.
- ۶- تودارو، مایکل (۱۳۶۶): توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه: غلامعلی فرجادی، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، جلد اول، چاپ اول: تهران.
- ۷- جمعه‌پور، محمود (۱۳۸۴): مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی دیدگاهها و روشها، چاپ اول، انتشارات سمت، تهران.

- ۸- حسینی ابری، سیدحسن (۱۳۸۰): مدخلی بر جغرافیای روستایی ایران، انتشارات دانشگاه اصفهان، چاپ اول، اصفهان.
- ۹- حبیبی فهلیانی، حسن (۱۳۷۱): ممسنی در گذرگاه تاریخ، نشر نوید، چاپ اول، شیراز.
- ۱۰- دلوفوس، اولویه (۱۳۶۹): فضای جغرافیایی، ترجمه سیروس سهامی، نشر نیکا، مشهد.
- ۱۱- درثو، ماکس (۱۳۷۴): جغرافیای انسانی، ترجمه: سیروس سهامی، انتشارات رایزن، سازمان چاپ و انتشار، چاپ اول، تهران.
- ۱۲- رحمانی، بیژن (۱۳۸۷): برنامه‌ریزی کشاورزی با تأکید بر ایران، چاپ اول، پیام نور، تهران.
- ۱۳- رحمانی، داریوش و مهدی طاهرخانی (پاییز ۱۳۸۵): «تحلیلی بر تخصصی شدن الگوی کشت و نقش آن در توسعه روستایی: کشت توت فرنگی در مریوان»، فصلنامه مدرس، جغرافیا، صص ۸۱-۱۰۲.
- ۱۴- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳): مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، چاپ اول، نشر قومس، تهران.
- ۱۵- رکن‌الدین افنخاری، عبدالرضا و مهدی طاهرخانی (تابستان ۱۳۸۱): «استقرار صنعت در روستا و نقش آن در رفاه مناطق روستایی»، فصلنامه مدرس، دوره ۶، شماره ۲، صص ۲۲-۱.
- ۱۶- زاهدی‌مازندرانی، محمدجواد (بهار ۱۳۸۴): «توان پس‌انداز خانوارهای روستایی و آثار آن بر مشارکت روستائیان در فرایند توسعه»، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۴۹، صص ۶۲-۲۷.
- ۱۷- سازمان جهاد کشاورزی شهرستان ممسنی (۱۳۸۵): گزارش عملکرد سالیانه، نورآباد ممسنی.
- ۱۸- سازمان آب و هواشناسی فارس (۱۳۸۳): گزارش سالیانه آب و هوای استان فارس، شیراز.
- ۱۹- سجادی، ژیلا و رستم‌حامدی (تابستان ۱۳۸۱): «بررسی روابط مکانی- فضایی هادیشهر (شهرستان جلفا) با مراکز جمعیتی پیرامون در راستای ساماندهی»، نشریه علوم‌زمین، شماره ۸ و ۹.
- ۲۰- شاکری، عباس (زمستان ۱۳۸۳): «جایگاه بخش کشاورزی در فرایند توسعه اقتصادی کشور»، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۱۲، شماره ۴۸، صص ۱۵۶-۱۰۵.
- ۲۱- شکوری، علی (۱۳۸۴): سیاستهای توسعه کشاورزی در ایران، چاپ اول، انتشارات سمت، تهران.
- ۲۲- شکوئی، حسین (۱۳۸۰): دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، چاپ پنجم، انتشارات سمت، تهران.
- ۲۳- شمس‌الدینی، علی (زمستان ۱۳۸۷): «جایگاه مسکن روستایی در تأثیرپذیری تغییرات کالبدی - فضایی روستاها از محیطهای شهری»، فصلنامه مسکن و انقلاب، شماره ۱۲۴، صص ۵۱-۴۰.
- ۲۴- شولتز، تئودور (۱۳۶۷): گذار از کشاورزی سنتی، ترجمه: محمدسعید نوری‌نائینی، نشرنی، تهران.
- ۲۵- فرجی، عبدالرضا (۱۳۸۳): جغرافیای اقتصادی ایران (۱) کشاورزی، چاپ ششم، پیام‌نور، تهران.
- ۲۶- فسائی، حسن‌بن‌حسن (۱۳۶۷): فارس‌نامه ناصری، پدیدآور: منصور رستگارفسائی، انتشارات امیرکبیر، چاپ پنجم، تهران.
- ۲۷- فشارکی، پریدخت (۱۳۷۵): جغرافیای روستایی، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ دوم، تهران.

- ۲۸- فشارکی، پریدخت (زمستان ۱۳۸۲): «استراتژیهای توسعه روستایی در دنیای در حال توسعه، مورد مطالعاتی: چین»، فصلنامه سپهر، دوره ۱۲، شماره ۴۸، صص ۹-۱۶.
- ۲۹- فیروزنیا، قدیر، ضیاءتوانا، محمدحسن و عبدالرضا رکن‌الدین‌افتخاری (بهار ۱۳۸۶): «تبیین فرایند تحول روستا با بهره‌گیری از نظریه چرخه حیات»، فصلنامه مدرس، دوره ۱۱ شماره ۱، صص ۹۳-۱۱۹.
- ۳۰- گیلس، ام و دیگران (۱۳۷۹): اقتصاد توسعه، ترجمه غلامرضا آزاد ارامکی، چاپ اول، نشرنی، تهران.
- ۳۱- مطیعی لنگرودی، حسن (۱۳۸۱): جغرافیای اقتصادی ایران (کشاورزی)، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، چاپ پنجم، مشهد.
- ۳۲- مهندسان مشاور D.H.V (۱۳۷۱): رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی، ترجمه: سیدجواد میر، جلد اول، انتشارات مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، جهاد سازندگی، تهران.
- ۳۳- مهدوی، مسعود و علی‌اکبر نجفی‌کانی (پاییز ۱۳۸۴): «دهیاری‌ها، تجربه‌ای دیگر در مدیریت روستاهای ایران»، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۳، صص ۲۱-۳۹.
- ۳۴- مهدوی، مسعود (۱۳۸۱): جغرافیای روستایی ایران، چاپ چهارم، انتشارات سمت، تهران.
- ۳۵- مرکز آمار ایران (۱۳۷۵): سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان ممسنی، تهران.
- ۳۶- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵): سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان ممسنی، تهران.
- ۳۷- مرکز خدمات کشاورزی دهستان فهلیان (۱۳۸۵): گزارش عملکرد سازمان، نورآباد ممسنی.
- ۳۸- نجفی، بهاء‌الدین (۱۳۷۶): درباره اقتصاد کشاورزی ایران، چاپ اول، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.

